

Sławomir Godek

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
e-mail: s.godek@uksw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4927-1894

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.11

Kilka spostrzeżeń o prawie rzymskim w Gimnazjum i Liceum w Krzemieńcu

ABSTRAKT

Założone w 1805 r. Gimnazjum w Krzemieńcu (przekształcone w 1819 r. w Liceum) słynęło z wysokiego poziomu nauczania i szerokiej oferty dydaktycznej, której istotną część stanowiły przedmioty prawnicze. W Krzemieńcu wykładano mianowicie prawo natury, polityczne, prawo graniczne (polskie i osobno rosyjskie), prawo krajowe (czyli polsko-litewskie) oraz rzymskie. Te dwa ostatnie przedmioty były wykładane naprzemiennie (rok po roku) przez absolwentów Uniwersytetu Wileńskiego, kolejno – Ignacego Ołdakowskiego, Józefa Jaroszewicza, Aleksandra Mickiewicza. Wymienieni profesorowie nie ograniczali się tylko do wykonywania obowiązków dydaktycznych, ale stawiali sobie także ambitne cele naukowe. Ołdakowski był jednym z pierwszych Polaków, zajmujących się naukowo filozofią prawa. Ponadto, ten wykładowca prowadził badania porównawcze nad prawem krajowym (polsko-litewskim) i francuskim (Kodeksem Napoleona). Jaroszewicz śledził najnowsze trendy w romanistyce, a w szczególności z wielkim zainteresowaniem przyjął odkrycie i wydanie Instytucji Gaiusa. Badał też problem wpływu prawa rzymskiego na dawne prawo polskie. Tym ostatnim zagadnieniem naukowo zajmował się także Mickiewicz. Zachowane źródła rękopiśmienne pozwalają na odtworzenie, przynajmniej zarysu, problematyki wykładów z dziedziny prawa. Umożliwiają także identyfikację bibliografii wykorzystywanej do zajęć, a nawet ustalenie liczby uczniów, uczestniczących w wykładach.

ABSTRACT

Some remarks upon Roman law in Krzemieniec Middle and High School

Krzemieniec Middle (est. 1805) and later on High School (est. 1819) in Volhynia was famous for its high educational standards and wide curriculum, whose important part constituted legal courses. The following subjects were lectured in Krzemieniec: natural law, political system, Polish as well as Russian border law, Polish-Lithuanian law (domestic law), and Roman law. The last two were lectured alternately by the graduates of Vilnius University – Ignacy Oładkowski, Józef Jaroszewicz, and Aleksander Mickiewicz. The teaching staff did not confine themselves solely to didactic activity, but they pursued ambitious scientific goals as well. Oładkowski was one of the first Poles to deal with the philosophy of law. He was also comparing Polish law with the Napoleonic Code. Jaroszewicz, who was following the newest scientific trends, excitedly received the discovery and publication of the Institutes of Gaius. He was exploring the influence of Roman law on Old-Polish law. This very scientific problem was also within Mickiewicz's field of interest. Some preserved manuscripts enable us to recreate the main outline of the lectures, as well as bibliography used by the professors, or even the number of listeners attending the courses.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, Krzemieniec, XIX w.

Key words: Roman Law, Krzemieniec, XIX century,

Pierwsze trzydziestolecie XIX wieku przyniosło rozkwit oświaty w tzw. guberniach polskich Cesarstwa Rosyjskiego. Weszły one w skład utworzonego w 1803 r. Wileńskiego Okręgu Naukowego, który w przybliżeniu obejmował wszystkie rozległe terytoria dawnej Rzeczypospolitej wcielone do Rosji po rozbiorach¹. Kuratorem okręgu został jeden z najbliższych współpracowników i zaufanych cara Aleksandra I, książę Adam Jerzy Czartoryski, który pełnił tę funkcję ponad dwadzieścia lat². Centrum okręgu, a zarazem sercem kulturowo-oświatowego fenomenu polskich ziem wschodnich w początkach XIX stulecia,

¹ J.F. Kraczkowski, *Istoriczeskij obzor dziejatelności Wilenskago uczebnago okruga za pierwyj pieriod jego suszczestwowanija 1803 g. – 1832 g.*, cz. 1: 1803 g. – 1824 g., Wilna 1903; W. Studnicki, *Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego. Studium polityczno-historyczne*, Kraków 1906, s. 18 i nast.; S. Truchim, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960, s. 24 i nast., 36 i nast.

² J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994, s. 65 i nast., 235 i nast.

był Uniwersytet Wileński, który wydał plejadę ludzi wybitnych i którego zamknięcie po powstaniu listopadowym słusznie określano w literaturze mianem zbrodni przeciw kulturze³.

Podstawowy z punktu widzenia organizacji tej uczelni akt w postaci wydanych 18 maja 1803 r. *Ustaw czyli ogólnych postanowień Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i Szkół jego Wydziału* stanowił, że w fakultecie Nauk Moralnych i Politycznych jeden z dziesięciu kursów głównych będzie poświęcony prawu cywilnemu i karnemu imperium rosyjskiego oraz przyłączonych do niego prowincji polskich⁴. W praktyce w pierwszych latach po odnowieniu uniwersytetu prawo rosyjskie i polsko-litewskie wykładano nieregularnie⁵. W Wydziale Nauk Moralnych i Politycznych nauczano także prawa rzymskiego. Kurs tego przedmiotu prowadził od 1805 r. aż do likwidacji Uniwersytetu sprowadzony z Włoch Alojzy Capelli, który wykładał także prawo kanoniczne⁶. Wydaje się,

- ³ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, Kraków 1899–1900, t. 1-2; L. Tur [Janowski], *Uniwersytet Wileński i jego znaczenie*, Lwów 1903; idem, *Ateny litewskie*, Kraków 1912; idem, *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, Wilno 1921; idem, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923; H. Mościcki, *Zniesienie Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] idem, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*, Warszawa 1923, s. 171–201; J. Kozłowska-Studnicka, *Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej*, Wilno 1929, s. 15 (odbitka z *Księgi Pamiątkowej ku uczczeniu 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Wileńskiego*); D. Beauvois, *Powstanie listopadowe a szkolnictwo na ziemiach litewsko-ruskich*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Geneza – uwarunkowania – bilans – porównania*, red. J. Skowronek, M. Żmigrodzka, Wrocław 1983, s. 45–54; idem, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*, Lublin 1991; idem, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010; M. Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn 1987, s. 31 i nast.
- ⁴ *Ustaw ili obščizija postanowlenija Imperatorskago Wilenskago Uniwersiteta i ucziliszcz jego okruga, Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii*, Peterburg 1830, t. 27, nr 20765, s. 610–620. Mocą wydanego nieco wcześniej Aktu potwierdzenia wileńska uczelnia otrzymała miano Imperatorskiego Uniwersytetu. Zob. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński...*, t. 1, s. 56–77; t. 2, s. 487 i nast.; *Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940*, red. V. Merkys i in., Vilnius 1977, s. 73–76; *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, red. A. Bumblauskas, Vilnius 2009, s. 443–522.
- ⁵ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński...*, t. 2, s. 386 i nast., 487 i nast. O wykładzie prawa krajowego w Wilnie zob. też S. Godek, *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012, s. 138 i nast. (tamże obszerniejsza literatura).
- ⁶ A. Buckiewicz, *O byłych wyższych zakładach naukowych w Wilnie i Krzemieńcu*, cz. 3, *Uniwersytet Wileński*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, 1602 (z. 3), s. 54, 122, 130; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński...*, t. 2, s. 478–487; L. Janowski, *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, wyd. pod kierunkiem R. Mienickiego, Wilno 1939, s. 57–59; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990, s. 37 i nast. Zob. też teksty wykładu Capellego z rzymskiego prawa karnego zanotowane przez Kazimierza Antoszewskiego w roku 1821 i 1822. K. Antoszewski, *Notatki z wykładów na Wydziale Nauk Moralno-Politycznych Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1, rkps, Biblioteka Narodowa w Warszawie [dalej: BN], II 9540 (I), k. 211–224 (zob. też *Ius civile*, ibidem, k. 65–77); idem, *Notatki z wykładów na Wydziale Nauk Moralno-Politycznych Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, rkps, BN, II 9540 (II), k. 274–282. Niepochlebne świadectwo wystawił Capellemu w swych wspomnieniach Tomasz Dobszewicz, który twierdził, że Włoch wykładał prawo rzymskie „byle zbyć”. Odnośnie zajęć z prawa kanonicznego ten sam autor stwierdził,

że w Wilnie dobrze rozumiano rolę prawa rzymskiego w edukacji prawniczej. Nieznany autor memoriału przygotowanego prawdopodobnie dla księcia Czar-toryskiego i, jak się wydaje, między rokiem 1810 a 1812, pisał:

Prócz tego, że z kodeksu Justyniana (przez który się dziś prawo rzymskie rozumie) powstały prawa cywilne wielu znacznych narodów europejskich, prócz tego, że kodeks ten trudami juryskonsultów kilkunastu prawie wieków wypracowany i wyjaśniony został, nauka prawa rzymskiego z tą osobiście jest ważna i wielce do uformowania jurysty przyłożyć się może, że formuje jedną całość, że jest zupełna, i że w nim wciąż zachowany duch pewny i konsekwencja, które jednostajne prawidła legislatora wskazują⁷.

Prawo rzymskie wykładano także w jezuickiej Akademii w Połocku. Edward Massalski, który studiował tam od 1816 r., wspominał, że w tamtejszym wydziale „prawniczym było prawo natury, prawo kanoniczne, rzymskie i krajowe cywilne i kryminalne, tudzież proces sądowy”⁸. Prawo rzymskie wykładał w Połocku ksiądz Jozafat Zaleski, doktor teologii i prawa kanonicznego oraz ksiądz Klemens Piotrowski⁹.

Obok Wilna, „najwyższego podówczas świecznika naukowego na Litwie”¹⁰, szczególnym blaskiem jaśniał Krzemieniec na Wołyniu¹¹. Stworzone tam

że Capelli – „Włoch w całym znaczeniu, żywy, wymowny, obznajomiony dobrze z przedmiotem, ale w wykładzie lekki i niedbały. Mając przed sobą wydane przez się tablice prawa kościelnego i władając biegle językiem łacińskim, przychodził na lekcje bez przygotowania, zbywał słuchaczy łada czym, nieraz też gorszył ich rozwiązłą swą mową; szczęściem, że świeccy uczniowie, mało obeznani z językiem łacińskim, więcej go z gestów niż z wyrazów pojmowali”. T. Dobszewicz, *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków 1883, s. 92 i nast., 97.

⁷ U. S. Kalembockowie, *Memoriał z początku XIX wieku o zadaniach kształcących Akademii i studiach prawniczych* (wyciąg ze zbioru rękopisów Uniwersytetu Wileńskiego), [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001, s. 507 i nast., 513.

⁸ E.T. Massalski, *Z pamiętników (1799–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816–1824*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1924, s. 247. Zob. też E. Heleniusz [E. Iwanowski], *Wspomnienia lat minionych*, t. 1, Kraków 1876, s. 552 i nast., 576 i nast.

⁹ J. Zaleski opublikował *Rozprawę o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla praworadców, czytana na posiedzeniu akademickim 1818, dnia 16 września od X. I. Z.*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 3, nr 10, s. 86–105. Zob. też o Zaleskim i Piotrowskim: [J. Giżycki], *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905, s. 76 i nast., 86, 118, 119, 137; L. Janowski, *Uniwersytet w Połocku*, „Kurier Litewski” nr 74 z 27 listopada (10 grudnia) 1905; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 779; T. B. Blinowa, *Jezuici w Białorusi. Rola jezuitów w organizacji obrazowania i oświeśczeni*, Grodno 2002, s. 170 i nast.; H. Lichocka, „Miesięcznik Połocki” (1818–1820). *Kontekst historyczny i bibliografia zawartości*, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. naukowa I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków 2004, s. 647, 658; I. Kadulski, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004, s. 283.

¹⁰ T. Dobszewicz, op. cit., s. 7.

¹¹ Ostatnie prace: K. Warda, *Szkice z dziejów szkół krzemienieckich. Biblioteki liceum, ich zasoby i losy*, Kielce 2000; R. Przybylski, *Krzemieniec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych*, Warszawa 2003;

w 1805 r. staraniem Tadeusza Czackiego Gimnazjum, nazywane przez Hugona Kołłątaja małym uniwersytetem, przekształcone na początku 1819 r. w Liceum, słynęło z wysokiego poziomu nauczania i miało aspiracje akademickie¹². Krzemieniecka placówka, która została zamknięta przez władze rosyjskie po powstaniu listopadowym, wydała kilkudziesięciu uczonych, poetów, literatów. Absolwenci Wołyńskich Aten byli profesorami w siedmiu uniwersytetach¹³.

Wydane 29 lipca 1805 r. *Ustawy dla gimnazjum wołyńskiego w Krzemieńcu przewidywały*, że przedmiotem wykładu prowadzonego przez osobnego profesora będą (wymienione łącznie) „ekonomika polityczna i prawo”, choć akt nie precyzował bliżej jakie prawo¹⁴. W praktyce nauczanie prawa w Krzemieńcu ujęto w dość szerokie ramy. Wydaje się, że można wyodrębnić trzy bloki zajęć z tej dziedziny, które z założenia powierzono trzem różnym profesorom, co wynika także z zestawień imiennych opracowanych przez Ludwika Janowskiego¹⁵.

Pierwszy obejmował prawo przyrodzone, natury, polityczne wraz z ekonomią polityczną i statystyką. Zajęcia z tych przedmiotów prowadzili Antoni

Krzemieniec. *Ateny Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004; W. Piotrowski, *Życie umysłowe Krzemieńca w latach 1805–1832*, Piotrków Trybunalski 2005; idem, *Słownik krzemieńczan 1805–1832*, Piotrków Trybunalski 2005; *Ateny Wołyńskie 1805–1833*, red. S. Makowski, W. Sobczuk, Tarnopol 2006; A. Szmyt, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn 2009. Obszerne zestawienia bibliograficzne dotyczące starszej literatury – polskiej i rosyjskiej zob. L. Janowski, *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 2, *Bibliografia*, luźne notatki, rkps, BN, 7803 (II).

¹² E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, s. 229 i nast., 279 i nast. Zob. datowany na 10 listopada 1817 r. obszerny dokument: *Uwagi i dodatki do projektowanych w Imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim zasad nastąpić mających, niektórych odmian w Gimnazjum Wołyńskim* (odpis). Zob. *Odpisy dokumentów w sprawie organizacji Liceum Wołyńskiego w 1817 r.*, rkps, BN, II 7788, k. 1–40.

¹³ L. Janowski, *Spisy imienne nauczycieli i uczniów Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, rkps, BN, II 7796, k. 75 i nast.

¹⁴ W przekładzie z rosyjskiego według druku współczesnego w wyjątkach podał H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach*, t. 1: *Od rozbiorów do Księstwa Warszawskiego 1772–1807*, Warszawa, b. d. [1923], s. 46–47. Wzmianki o wykładzie prawa w Krzemieńcu: A. Baumfeld, *Liceum Krzemienieckie. (W setną rocznicę zgonu Tadeusza Czackiego)*, „Nowe Tory” 1913, R. 8, z. 1–2, s. 16; M. Rolle, *Tadeusz Czacki i Krzemieniec. W setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa*, Lwów 1913, s. 60; idem, *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*, Lwów 1923, s. 70 i nast., 73 i nast., 83; Z. Kukulski, *Działalność pedagogiczna Tadeusza Czackiego (W setną rocznicę zgonu)*, Warszawa 1914, s. 14 („Wychowanie w Domu i Szkole” 1913, osobna odbitka); J. Stemler, *Liceum Krzemienieckie. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Warszawa 1927, s. 5; A. Słowikowski, *Wspomnienia szkoły krzemienieckiej*, [w:] *Krzemieniec. Ateny...*, s. 473, 476, 479 (pierwotny druk w „Bibliotece Warszawskiej” 1863, t. 2, s. 340–359); A. Szmyt, op. cit., s. 161.

¹⁵ L. Janowski, *Spisy imienne...*, k. 1 i nast., 67 i nast. Zob. też L. Janowski, *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 1, *Rozkład zajęć, podręczniki, profesorowie, uczniowie*, rkps, BN, 7803 (I), k. 114 i nast.; idem, *Notatki bio-bibliograficzne dotyczące osób z kresów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7, N-O, rkps, BN, II 7861 (VII), k. 119.

Jarkowski w latach 1805–1806¹⁶, a potem aż przez dwadzieścia pięć lat (1806–1831) – Michał Choński¹⁷.

Na drugi blok zajęciowy składało się prawo rzymskie¹⁸ oraz prawo krajowe (nazywane także polskim, polsko-litewskim, ojczystym). Przedmioty te były wykładane naprzemiennie zasadniczo na trzecim dwuletnim kursie – jednego roku prawo rzymskie, drugiego krajowe – przez Ignacego Ołdakowskiego¹⁹ w latach 1809–1817, potem Józefa Jaroszewicza²⁰ w latach 1817–1826

¹⁶ Antoni Jarkowski wykładał w Krzemieńcu w latach 1804–1805 historię Rosji oraz historię Polski (według Adama Naruszewicza), a w roku 1805 także prawo cywilne na podstawie dzieł Teodora Ostrowskiego i Tadeusza Czackiego. Zob. *Odpisy i rejestry dokumentów z archiwum Liceum Wołyńskiego*, rkps, BN, II 7787 (I), k. 56.

¹⁷ O wykładach Jarkowskiego i Chońskiego zob. A. Słowikowski, *Liceum Wołyńskie. Szkoła Krzemieniecka. Nauki dawane i wykład ich*, rkps, BN, IV 7799, k. 112 i nast. Należy wyjaśnić, że cytowany rękopis BN zawiera odpis dzieła pochodzącego z lat 1860–1862. O jego autorstwie zob. M. Plezia, *Dzieje szkoły krzemienieckiej w rękopisie 5912 Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1962 [wyd. 1963], r. 14, nr 1, s. 13–15. Badacz pisał o przedsięwzięciu krzemieńczan – Antoniego Kamińskiego i Karola Kaczkowskiego, którzy około 1857 r. podjęli inicjatywę wydania obszernej monografii poświęconej Tadeuszowi Czackiemu. Sekretarzem tego przedsięwzięcia uczyniono właśnie Słowikowskiego. Planowana publikacja nie ukazała się jednak drukiem z powodu wybuchu powstania styczniowego. Wspomniane przez Plezię opracowanie Słowikowskiego bazuje przede wszystkim na drukowanych programach zajęć Gimnazjum i Liceum w Krzemieńcu, ale jego wartość podnoszą liczne szczegóły wynikające z osobistych doświadczeń i wydobyte z pamięci autora. Zob. też o przedsięwzięciu Kaczkowskiego i Kamińskiego: L. Janowski, *Prace nad rękopisem Adama Słowikowskiego*, rkps, BN, II 7800; idem, *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu, t. 2, Bibliografia...*, k. 2, 87. Bardzo pochlebnie o Chońskim pisał A. Buckiewicz, op. cit., s. 258, który twierdził, że ten doktor filozofii i nauk wyzwolonych, prawnik, szedł z postępem nauk i znał dobrze piśmiennictwo obce. Zob. *Wiadomość o nauce prawa przyrodzonego – od dnia 1 września 1817 roku do 1 stycznia 1818 od nauczyciela w Gimnazjum Wołyńskim prawa przyrodzonego, politycznego, narodów i ekonomii politycznej, filozofii i nauk wyzwolonych, doktora Michała Chońskiego podana, którą opatrzone datą 8 grudnia 1817 roku*. Choński pisał m.in., że: „Ukończywszy zupełnie bieg nauki samego prawa natury, wdał się w wykład prawa politycznego, po którym nastąpi prawo narodów, na końcu historia tych wszystkich części ogólnej nauki prawa przyrodzonego”. Wymienił także literaturę, z której korzystał. Zob. *Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu. II*, rkps, BN, IV 7785 (II), k. 20.

¹⁸ Z pewnością prawo rzymskie, przynajmniej na poziomie elementarnym, wykładano także w innych szkołach średnich. Zob. *Wykład nauk i sposobu tychże dawania w Gimnazjum podolskim przez nauczycieli w tymże Gimnazjum ułożony*, Berdyczów 1816, s. 4, 43 i nast. Z zawartych w tej broszurze zestawień wynika, że Józef Uldyński, magister praw, nauczyciel prawa i historii, prowadził w Gimnazjum podolskim wykład z nauki moralnej, prawa przyrodzonego, politycznego, narodów oraz rzymskiego. Uczył też historii starożytnego Rzymu.

¹⁹ I. Daniłowicz, *Wiadomość o życiu i pracach uczonych ś. p. Ignacego Ołdakowskiego*, „Dziennik Wileński” 1822, t. 1, s. 10–31; 182–197; J. F. Kraczkowski, op. cit., s. 323; L. Janowski, *Wszechnica Wileńska...*, s. 14; A. Janulaitis, *Ignas Danilavičius, Lietuvos ir jos teisės istorikas*, d. 1, *Gyvenimas ir darbai*, Kaunas 1932, s. 642 i nast., 651 i nast.; W. Sobociński, *Ołdakowski Ignacy Abdon Onufry*, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 24, Wrocław 1979, s. 54–55; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce...*, s. 48 i nast., 143.

²⁰ S. Kościółkowski, *Historycy działający w Wilnie lub z Wilnem związani* (tzw. szkoła historyczna wileńska), rkps, BN, II 7644, k. 14–16, 53; L. Janowski, *Słownik...*, s. 172–174; M. Serejski, *Jaroszewicz Józef*, PSB, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 12; W. Jarmolik, *Podlascy koledzy Lelewela*, „Gryfita. Białostocki Magazyn Historyczny” 1995, nr 8, s. 4 i nast.; P. Bielawski, *Józef Jaroszewicz – historyk*

a następnie rodzonego brata wieszczą – Aleksandra Mickiewicza²¹ w latach 1827–1831²². Wydaje się, że profesorowi prowadzącemu wykład z prawa rzymskiego i krajowego²³, powierzano także, przynajmniej okresowo, wykład z „praw

Podlasia, „Białostockczyzna” 2001, z. 3-4, s. 107-122; S. Godek, *III Statut litewski...*, s. 61 i nast., 137, 141, 145, 155 i nast., 160 i nast., 164, 169 i nast., 570; idem, *Józefa Jaroszewicza koncepcja utworzenia wyższej szkoły prawa i administracji w Wilnie z 1832 roku*, „Zeszyty Prawnicze” [dalej: ZP] 2017 [wyd. 2018], R. 17, z. 4, s. 101 i nast.

- ²¹ M. Budzyński, *Wspomnienia z mojego życia*, t. 1, Poznań 1880, s. 15; T. Dobszewicz, op. cit., s. 209. Zob. też F. M. Sobieszczański, *Mickiewicz Aleksander*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, (Orgelbranda), t. 18, Warszawa 1864, s. 488; *Mickiewicz Aleksandr Nikołajewicz*, [w:] *Biograficzny słownik profesorów i preceptorów Uniwersytetu Św. Włodzimierza (1834–1884)*, zestawienie i wydanie pod redakcją ordin. prof. W. S. Ikonnikowa, Kijew 1884, s. 443-444; *Aleksander Mickiewicz. Ostatni profesor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim*. (Sylwetka skreślona przez jego ucznia), wyd. A. Wrzosek, „Minerwa Polska” 1927, r. 1, s. 76 i nast.; J. Stemler, op. cit., s. 11; L. Janowski, *Słownik...*, s. 279-281; A. Kozieradzki, *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*, wstęp, komentarz S. Kawyn, Wrocław 1962, s. 149 i nast.; Z. Makowiecka, *Mickiewicz Julian Aleksander*, PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 706; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce...*, s. 143 i nast.; A. Kijas, *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku*. *Słownik biograficzny*, Poznań 2000, s. 217-218; M. Dernałowicz, *Aleksander Mickiewicz – świadek końca Liceum Wołyńskiego*, [w:] *Krzemień. Ateny...*, s. 212-217; J. Sondel, *Aleksander Mickiewicz i jego poglądy na tle sporu z początków XIX wieku na temat roli prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, [w:] *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, red. W. Uruszczak i D. Malec, Kraków 2004, s. 9-24; S. Godek, *O roli prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej w świetle „Kursu prawa cywilnego polskiego” Aleksandra Mickiewicza z 1829 roku*, ZP 2015, R. 15, z. 2, s. 161 i nast.
- ²² Mickiewicz otrzymał posadę w 1827 r., ale zajęcia zaczął na początku roku następnego. A. Słowiowski *Liceum Wołyńskie. Szkoła...* k. 135 pisał, że Mickiewicz rozpoczął swój kurs od odczytania swej rozprawy o małżeństwie w świetle prawa rzymskiego, kanonicznego i polsko-litewskiego.
- ²³ Wspomniana naprzemiennosc wykładów, a także różnice w liczbie uczestniczących w nich słuchaczy znajdują swe odbicie w korespondencji Jaroszewicza. W liście do Lelewela z 9 lutego 1818 r. krzemieniecki profesor uskarżał się: „Od rana do wieczora siedzę nad moim prawem, muszę wyrobić sekcsterną dla udzielania ich uczniom”. Wspominał przy okazji, że w poprzednim roku na wykładzie z prawa rzymskiego miał tylko 10 kursantów i wyraził nadzieję, że w kolejnym roku jego audytorium będzie liczniejsze: „wypada bowiem prawo krajowe”, rkps, Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, Vilnius [dalej LMAVB RS] f. 267-1340, k. 436 i nast. (odpis). W liście do Lelewela z 2 marca 1824 r. Jaroszewicz wspominał, że mozołnie poprawia skrypt z historii prawa krajowego. Ibidem, k. 451 (odpis). Nadmienmy jeszcze, że Jaroszewicz, „nauczyciel prawa cywilnego rzymskiego i krajowego”, podpisał wspomniane już *Uwagi i dodatki...*, w których planowano, że „Kurs historii powszechnej w Liceum i praw rzymskiego i krajowego będzie, jak jest teraz, dwuletni”. Dokument zakładał, że do każdego z siedmiu kursów głównych „z tyłuż dodatkami” wyznaczony zostanie osobny profesor. Jeden z nich miał mieć wykład z prawa natury, politycznego i narodów z dodatkiem historii tych praw i filozofii moralnej. Inny miał uczyć „prawa cywilnego rzymskiego i krajowego”, a w związku z tym, że „kurs ten jest dwuletni, więc przyłączają mu się dwa dodatki, to jest prawa kanonicznego i kryminalnego”, k. 12, 24 i nast. Zob. też pochodzący z 1817 r. *Projekt do zaprowadzenia odmian co do porządku i wykładania nauk w Gimnazjum Wołyńskim* ułożony przez dyrektora tegoż Gimnazjum po rozważeniu projektu podanego w Wilnie J. Ogińskiego kuratorowi od P. Rudzkiego, pisarza Komisji Sądowej Edukacyjnej guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej, (odpis), z którego wynika, że nauki dawane na kursach w Gimnazjum planowano rozdzielić na trzy oddziały. W oddziale Nauk Moralnych wykladać miano w ramach pełnego dwuletniego kursu prawo przyrodzone, polityczne, narodów i ekonomię polityczną oraz na osobnym pełnym dwuletnim kursie prawo rzymskie i krajowe. *Projekty wykładania nauk w Liceum Wołyńskim*, rkps, BN, II 7789, k. 5 i nast.

celniejszych narodów”, bo zajęcia z tego przedmiotu prowadził Ołdakowski²⁴, a także z encyklopedii prawa, ponieważ uczył tego przedmiotu Mickiewicz²⁵.

Trzeci wreszcie zrząd dyscyplin prawnych obejmował prawo graniczne polsko-litewskie i osobno graniczne rosyjskie. Tego pierwszego uczył w latach 1805–1819 Wojciech Jarkowski, a drugiego w latach 1822–1831 jego uczeń Aleksander Sawicki²⁶.

W sumie więc Krzemieniec dysponował całkiem szeroką ofertą dydaktyczną z zakresu prawa²⁷ i szczylił się dobrze przygotowaną kadrą o pewnych ambicjach naukowych, o czym jeszcze będzie mowa²⁸.

²⁴ Z zestawień Janowskiego wynika, że Ołdakowski wykładał prawa celniejszych narodów w roku 1812 i 1814. L. Janowski, *Spisy imienne...*, k. 23, 28.

²⁵ Z wywodów Adama Buckiewicza, op. cit., s. 303 na temat planu wykładów wynika, że w Krzemieńcu w latach 1829–1830 Mickiewicz wykładał i encyklopedię prawa, i prawo rzymskie.

²⁶ A. Słowikowski, *Liceum Wołyńskie. Szkoła...*, k. 123; J. Dianni, *Jarkowski Wojciech*, PSB, t. 10, Wrocław 1962–1964, s. 622–623.

²⁷ Na kursie prawa, fizyki i literatury w okresie od 1 stycznia do 20 lipca 1807 roku było w Gimnazjum 59 uczniów. Zob. *Przepisy postępowania, sądy, raporty o uczniach w Liceum Wołyńskim*, rkps, BN, II 7791, k. 195. Według raportu z 14 stycznia 1810 roku na kursie prawa przyrodzonego było 23 uczniów, a prawa celniejszych narodów tylko 6 słuchaczy. W styczniu 1810 roku Gimnazjum miało ogółem 409 uczniów, a do końca roku ich liczba wzrosła aż do 587, ibidem, k. 206. Z datowanej na 13 marca 1815 roku i sygnowanej przez Antoniego Jarkowskiego *Ogólnej wiadomości o liczbie uczniów Gimnazjum Wołyńskiego z drugiego półrocza 1814 roku do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego* przesłanej wynika, że we wskazanym czasie było w Krzemieńcu 480 uczniów. Zob. *Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*. I, rkps, BN, IV 7785 (I), k. 76. O liczbie uczniów w poszczególnych latach zob. też K. Warda, op. cit., s. 25. Zob. też *Odpisy i rejestry dokumentów...*, BN, II 7787 (I), k. 223 i nast., gdzie wiadomość o wykładach z prawa natury, politycznego i narodów na kursie drugim oraz z prawa rzymskiego i krajowego na kursie trzecim (1813 r.). W podpisanym przez Józefa Czecha *Raporcie o Gimnazjum Wołyńskim i szkołach powiatowych do Wydziału Wołyńskiego należących* datowanym na 7 lutego 1810 roku zaznaczono, że w Krzemieńcu prowadzony jest wykład z „Prawa krajowego i celniejszych narodów”. Zob. *Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*. I, rkps, BN, IV 7785 (I), k. 38. Zob. też *Ogólną wiadomość o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza 1814 roku daną do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego* pióra Michała Ściborskiego, w której wzmiankowano o prowadzonym w Krzemieńcu w ramach drugiego dwuletniego kursu wykładzie z prawa przyrodzonego, politycznego, narodów i ekonomii politycznej, a w ramach trzeciego dwuletniego kursu wykładzie z prawa cywilnego, ibidem, k. 28 i nast. Ponadto *Ogólna wiadomość o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza 1815 r. podana do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, ibidem, k. 2 podpisana 14 lutego 1816 roku przez Ściborskiego zawiera taką samą informację (tam również wzmianka o liczbie uczniów w Krzemieńcu, która ogółem wynosiła 519). Opatrzona datą 20 lutego 1816 roku i podpisana także przez Michała Ściborskiego *Wiadomość szczególna o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza*, potwierdza, że w drugim półroczu 1815 roku wykładano na kursie drugim prawo natury, a na trzecim prawo rzymskie, ibidem, k. 3. Zob. też ibidem, k. 64 i nast., 103 raporty o uczniach i kursu drugiego, i trzeciego uczęszczających na wykłady z prawa cywilnego (nie rozróżniono jakiego – krajowego czy rzymskiego). Podpisał je prefekt Gimnazjum, Antoni Jarkowski. Pochodzą odpowiednio z 13 marca 1815 r. i 19 lipca 1819 r. Z tego późniejszego można się dowiedzieć, że od 17 stycznia do 17 lipca 1819 r. na prawo cywilne chodziło 10 uczniów z kursu drugiego i 23 z kursu trzeciego (kurs pierwszy liczył wtedy 37 słuchaczy, drugi – 45, trzeci – 33). Nadmienimy jeszcze, że dokumentem z 1811 r. zatytułowanym *Do Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu od delegowanych do przejrzania planu nauk w Gimnazjum Wołyńskim* zaświadczone, że rzeczywiście prowadzono w Krzemieńcu wykład z „prawa krajowego polskiego” wzbogaconego „wiadomościami obszerny-

Jak już wspomniano, pierwszym nauczycielem prawa rzymskiego i krajowego w Wołyńskich Atenach był Ignacy Ołdakowski, wychowanek Uniwersytetu Wileńskiego. W 1809 r. uzyskał on w Wilnie stopień doktora prawa i z rekomendacji Alojzego Capellego²⁹, którego był ulubionym uczniem, oraz z polecenia rektorów – Hieronima Stroynowskiego i Jana Śniadeckiego – w tym samym roku otrzymał posadę w Krzemieńcu³⁰. Przedwcześnie „zgasły” Ołdakowski był bardzo dobrze zapowiadającym się uczonym³¹, a przy tym badaczem pod wieloma względami wyjątkowym. Jego przyjaciel, słynny prawnik i historyk, Ignacy Daniłowicz, który dzielił z Ołdakowskim naukowe pasje i plany, wskazywał, że ten „Usposobiony w Wilnie niewiele znalazł trudności w nauczaniu prawa rzymskiego, nawet w pierwszym roku próby, jaki mu Czacki wyznaczył”, a prawdziwie

mi historycznymi”. Zob. *Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*. II, k. 5. Zob. też *Materie z nauk w Gimnazjum wołyńskim w przeciągu roku szkolnego wyłożonych na popisy publiczne uczniów tegoż Gimnazjum w miesiącu czerwcu 1815*, Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa), [dalej: AGAD], Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej (z lat 1521–1935). Druki, 39, s. 93–103, z których wynika, że wykład „prawa krajowego cywilnego” prowadzony w ramach kursu drugiego obejmował prawo osobowe, rzeczowe, prawo zobowiązań, karne oraz procesowe i organizację sądów. Zob. też zestawienie za rok 1818, w którym uwzględniono wykłady z prawa natury, politycznego oraz narodów, które również były prowadzone na kursie drugim. *Materie z nauk w Gimnazjum wołyńskim w przeciągu roku szkolnego wyłożonych na popisy publiczne uczniów tegoż Gimnazjum w miesiącu czerwcu 1818*, Krzemieniec, AGAD, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej (z lat 1521–1935). Druki, 39, s. 56 i nast. O porządku wykładu przedmiotów prawniczych w ramach poszczególnych kursów zob. też L. Janowski, *Wypisy ze wspomnień różnych autorów dotyczące Krzemieńca*, rkps, BN, II 7802, k. 21, 25 i nast., 80 i nast.; idem, *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 1, *Rozkład zajęć...*, k. 31 i nast.

²⁸ W raporcie o profesorach krzemienieckich obejmującym okres od 15 września 1813 do 1 stycznia 1814 r. dyrektor Michał Ściborski wpisał obok nazwiska Ołdakowskiego – „pilny”. W podobnym raporcie z pierwszego półroczu 1819 r. przy nazwisku Jaroszewicza widnieje adnotacja dokonana przez dyrektora Alojzego Felińskiego: „bardzo zdatny, pilny”. Zob. odpisy u Janowskiego, *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 1, *Rozkład zajęć...*, k. 209 i nast., 212.

²⁹ W zbiorach wileńskich zachowały się prowadzone od 21 września 1806 do 22 marca 1807 roku notatki Ołdakowskiego z wykładów Capellego – *De legislatione*, rkps, LMAVB RS, f. 9-760, k. 20–94, a także szkic planu jego pracy magisterskiej – *Plan do rozprawy czemu i dla jakich głównych przyczyn prawo rzymskie zatrzymuje dotąd w niektórych europejskich krajach [w oryginale – „krajach”] w sądach i u prawników swoją dawną powagę, czemu powszechnie jest nauczane po wszystkich uniwersytetach*, rkps, LMAVB RS, f. 9-761, k. 95–100. Zob. też I. Ołdakowski, *O przyczynach upowszechnienia i trwałej powagi prawodawstwa Justyniana po szkołach i sądownictwach*, Krzemieniec 1814. O ingerencjach cenzury w tekst Ołdakowskiego zob. uwagi L. Janowskiego. *Fundusze, pomoce, administracja Liceum Wołyńskiego*, rkps, BN, II 7790, k. 239 i nast.

³⁰ I. Daniłowicz, *Wiadomość...*, s. 16 i nast.

³¹ Ksiądz Adam Jerzy Czartoryski w liście do rektora Uniwersytetu Wileńskiego Szymona Malewskiego datowanym na 11(23) listopada 1818 r. (z Sieniawy) pisał o przebywającym w Getyndze Ołdakowskim, że „Znać w nim człowieka dojrzałego, gorliwego i bardzo pracowitego; ten pewnie już nie zawiedzie nadziei Uniwersytetu”. Kurator wzmiankował też o możliwości wysłania Ołdakowskiego na dalsze studia do Anglii. Zob. J. Kallenbach, *Kuratoria wileńska (1803–1823)*, „Biblioteka Warszawska” 1904, t. 3, s. 431 i nast. I. Daniłowicz, *Wiadomość...*, s. 10 i nast. wspominał, że Ołdakowski był „przeznaczony później do wykładania prawa przyrodzonego w Uniwersytecie Wileńskim”. J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 2, Warszawa 1911, s. 253 wzmiankował natomiast, że zatrudnieniem Ołdakowskiego zainteresowany był Uniwersytet Warszawski.

pionierski charakter miały jego prace i wykłady z prawa krajowego prowincji litewskich, którego nauka była właściwie jeszcze nietkniętym ugiem³². Skoncentrujemy się jednak na prawie rzymskim. Otóż Daniłowicz wspomniał, że po tym jak Ołdakowskiemu „patent własnoręczny na profesorstwo dał Czacki” (28 września 1810 r.) oraz powierzył mu katedrę prawa rzymskiego i krajowego, ten

Z olbrzymią rzucił się usilnością do prawa krajowego, by nie zawiódł dobroczyńcy swego ufności. Później zaczął przerabiać poprzednie prawa rzymskiego seksterna. Oswojony z dziełami biblioteki poryckiej, uczuł rychło nietrafność wykładu praw rzymskich tak nazwanym legalnym porządkiem: naczytawszy się dzieła Hoffackera³³, który pierwszy w Niemczech porządek systematyczny miasto legalnego odważył się zaprowadzić, pierwszy w ojczystym języku seksterna swoje w systematyczny kroić zaczął porządek; przejrzał kilkakrotnie swoją pracę, jak świadczą pozostałe rękopisma; zawsze atoli i przed zgonem ubolewał, że ostatecznej do nich nie mógł przyłożyć ręki, a mianowicie po wysłuchanych kursach prawa w Niemczech³⁴.

W cytowanym tu artykule opublikowanym w „Dzienniku Wileńskim”, stanowiącym zarazem serdeczne wspomnienie o przyjacielu, Daniłowicz dokonał krótkiego rozbioru seksternów pozostałych po Ołdakowskim, które za pozwoleniem matki zmarłego złożono w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. Podkreślił Daniłowicz, że Ołdakowski corocznie pisał nowe seksterny do prowadzonych przez siebie zajęć, a że według „zwyczaju w Krzemieńcu przyjętego, jednego roku prawo rzymskie, a drugiego krajowe dawać wypadało, przeto tenże sam chronologiczny porządek w rękopismach jego się ukazuje”. Cztery odnosiły się do prawa krajowego, trzy do historii tegoż prawa, natomiast aż pięć do prawa rzymskiego³⁵. Pierwszy sekstern odnoszący się do antycznego prawa to *Wykład nauki prawa cywilnego dla młodzi gimnazjum wołyńskiego w Krzemieńcu d. 1 9bra 1809 r.* Daniłowicz ocenił, że „jednego tylko nie dostaje w środku, a mianowicie autor nie wypracował jeszcze części trzeciej o sądach i przewodzie”. Drugi sekstern, który Daniłowicz nazwał *Obszerniejszym dawniejszym seksternem prawa rzymskiego roku 1809 d. 11 8bra*, został ułożony tylko do użytku autora, a nie uczniów. W obu „trzymał się Ołdakowski wiernie układu zawołanego, jak nazywa, Heinekcyusza wydania Höpfnera, wedle którego słuchał prawa w Wilnie”³⁶, a w tym obszerniejszym uzupełniał wywód o nawiązania do Kodeksu

³² I. Daniłowicz, *Wiadomość...*, s. 17 i nast.

³³ Karl Christoph Hofacker. Napisał: *Elementa iuris civilis Romanorum*, Gottingae 1785; *Principia iuris civilis romano-germanici*, Tubingae (w trzech tomach, kilka wydań na przełomie XVIII i XIX wieku).

³⁴ I. Daniłowicz, *Wiadomość...*, s. 20.

³⁵ Ibidem, s. 23 i nast. Jakiś sekstern z zakresu prawa rzymskiego posiada obecnie Biblioteka UJ (I.A. Ołdakowski, *Historia prawa rzymskiego*, rkps, BJ, 8200 IV).

³⁶ Johann Gottlieb Heineccius (1681–1741). *Allgemeine Deutche Biographie* [dalej: ADB], t. 11, Leipzig 1880, s. 361–363. Daniłowicz miał zapewne na myśli wydanie: J. G. Heineccius, *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum*, Göttingen 1787 (ed. tertia D. Lud. Iulius Frider. Hoepfner).

Napoleona, do praw polskich oraz o uwagi zaczerpnięte z literatury przedmiotu. Daniłowicz twierdził, że właśnie ten drugi sekstern Ołdakowskiego „względny dla niego pierwiastkowe Czackiego pozyskał”. Trzeci sekstern to *Początki prawa rzymskiego do użycia uczniów szkoły wołyńskiej przez Ignacego Ołdakowskiego w Krzemieńcu r. 1811*. Stwierdził w nim Daniłowicz istotniejsze modyfikacje, a mianowicie autor uwzględnił „króciuchną historię praw rzymskich najwięcej z Heinekycyusa i Bacha³⁷ czerpaną”³⁸ oraz dołączył brakującą część trzecią „o sądach i przewodzie”. Poza tym recenzent dostrzegł, że „Powtórne to przelanie praw rzymskich jest obszerniejsze co do treści od pierwszego, a zwięźlejsze co do wyrażen, nie całkiem podług Heinekycyusa ukształtowane, ale z zasięgnięciem innych autorów”. Czwarty sekstern – *Początki prawa rzymskiego*, przepisany prawie w całości obcą ręką, był obszerniejszą wersją trzeciego, przeznaczoną tylko do użytku profesora. Daniłowicz zorientował się, że sekstern obejmował „obszerniejszą praw rzymskich historię, w której prawa XII tablic po polsku są wytłumaczone, i przewod sądowy dodany”. I wreszcie piąty, według nomenklatury Daniłowicza, *Obszerniejszy, późniejszy sekstern prawa rzymskiego roku 1816*, stanowił już, jak się wydaje, nową jakość. Zawierał przede wszystkim najobszerniejszy z dotychczasowych wykład historii prawa rzymskiego oraz lepiej niż u innych autorów rozwinięte „prawa XII tablic”. Daniłowicz oceniał, że

Pragnął tu autor, odstąpiwszy od legalnego porządku, trzymać się systematycznego układu. Nie były już mu obce dzieła nieśmiertelnego Hugona³⁹, i zdaje się, że z nich немало korzystał. Jest to najbardziej wykończony zbiór praw rzymskich, a jakkolwiek nie zdołał Ołdakowski ostatecznej do niego dołożyć ręki, mógłby w kraju naszym zastąpić całkowity niedostatek podobnego dzieła w ojczystym języku, gdy, mianowicie uniwersytet urzędników egzaminujący, nie może im wskazać żadnego podręcznego do nauki praw rzymskich dzieła. Nie znajduje się do tego układu krótszy wyciąg dla uczniów, znać, że jeszcze dawniejsze rękopisma zaradzały tej potrzebie.

Wspomniany już Adam Słowikowski, wychowanek Krzemieńca, pisał, że Ołdakowski, w latach 1809–1810 wykładał prawo rzymskie, porównując je do prawa francuskiego, natomiast w 1811 roku, gdy przypadała kolej na kurs prawa krajowego, dał wykład kodeksu Napoleona. Słowikowski podnosił zasługi Ołdakowskiego dla badań i dydaktyki w zakresie prawa krajowego, akcentując unikatowe merytoryczne przygotowanie i wszechstronność młodziutkiego

³⁷ Johann August Bach (1721–1758). ADB, t. 1, Leipzig 1875, s. 749–750. Daniłowicz mówił pewnie o dziele Bacha zatytułowanym *Historia iurisprudentiae Romanae quatuor libris comprehensa*, Lipsiae 1754.

³⁸ Wykaz popularnych dzieł wymienionych prawników (i wielu innych) zajmujących się prawem rzymskim w wieku XVIII i XIX podał F. Maciejowski, *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucji justyniańskich*, Warszawa 1861, s. 92 i nast.

³⁹ Gustaw Hugo (1764–1844). ADB, t. 13, Leipzig 1881, s. 321–328.

profesora⁴⁰. Źródeł przewag Ołdakowskiego Słowikowski upatrywał w trzech czynnikach, a mianowicie w tym, że ten najpierw wykładał ze znanstwem prawo rzymskie, wprowadzając tym młodzież w arkana „naukowej kultury” prawniczej umiejętności, dalej, że jako pierwszy Polak zajął się naukowo filozofią prawa⁴¹ i wreszcie, że dysponował unikatowymi materiałami źródłowymi zaczerpniętymi z biblioteki poryckiej⁴² i krzemienieckiej⁴³.

⁴⁰ Zarys treści wykładów Ołdakowskiego z zakresu prawa rzymskiego i krajowego podał A. Słowikowski, *Liceum Wołyńskie. Szkoła...*, k. 107, 125 i nast., 129 i nast. Zob. też sporządzony na początku 1815 r. *Raport od nauczyciela prawa rzymskiego i krajowego w Gimnazjum Wołyńskim Ignacego Ołdakowskiego (Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu. I)*, k. 21, w którym autor wyjaśniał, że: „Stosownie do urządzeń tutejszego gimnazjum zatrudnia się nauczyciel w teraźniejszym roku wykładem prawa, którym się rządzą prowincje od Polski niegdyś do państwa rosyjskiego wcielone z rękopisu przez siebie wypracowanego i do 1 dnia stycznia r. 1815 część pierwszą (o prawach osobistych) nauki swojej ukończył. W zasięgnięciu wiadomości historyczno-prawniczych użył, oprócz niemałej liczby dziejopisów krajowych, dzieł T. Czackiego, Bröckera, Hanowa, Jekela i Jana Wincen-tego Bandtkie. W opisie pojedynczych rozporządzeń prawa cywilnego czerpając w samym źródle, tłumaczył Statut litewski i konstytucje ostatniego wydania XX Pijarów w Warszawie, do pomocy zaś brał znajome dzieło Teodora Ostrowskiego. W materii zaręczyn, małżeństw i rozwodów byli mu pomocą Pickler i Böhmer”. Wspomniane przez Ołdakowskiego pozycje bibliograficzne powta-rzają się w obszerniejszym zestawieniu dokonanym przez dyrektora Gimnazjum i szkół guberni wołyńskiej Michała Ściborskiego. Wyjaśniał on, że: „Przedmiot przez nauczyciela prawa rzymskie-go i krajowego dawany, rozłożony jest na dwa lata. W pierwszym roku wykłada prawo rzymskie, w drugim prawo, którym się rządzą prowincje niegdyś od Polski do państwa rosyjskiego wcielone. W obydwu razach używa własnego rękopismu, a następujące dzieła są mu pomocą”. Wśród autorów dzieł służących do nauki prawa krajowego Ściborski wymienił: T. Ostrowskiego, W. Skrzetuskiego, T. Czackiego, J. W. Bandkiego, G. Lengnicha, V. Picklera, L. Böhmera. W zakresie historii i literatury prawa rzymskiego wymienił następujące dzieła (podaje według oryginalnego brzmienia tytułów, pomijając niedokładności w sposobie ich zapisu, które występują w rękopisie): Ch. G. Hoffman, *Historia iuris romano-justinianeae*, Lipsiae 1734; A. Terrazon, *Histoire de la jurisprudence romaine*, Paris 1750; J. G. Heineccius, *Historia iuris civilis Romani et Germanici*, b.m.w., b.d.w. [wydanie w Halle 1733 i późniejsze]; idem, *Elementa iuris civilis secundum ordinem Pandectarum*, Lipsiae 1797; idem, *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum*, Göttingen 1806; J.A. Bach, *Historia iuris Romani*, Lipsiae 1755; I. V. Gravina, *Originum iuris civilis*, Lipsiae 1717; K.Ch. Hofacker, *Principia iuris civilis romano-germanici*, Tubingae 1800. Zob. *Rejestr ksiąg używanych do edukacji młodzieży w szkołach publicznych guberni wołyńskiej (Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu. II)*, k. 59 i nast. (w rękopisie błędy w numeracji kart).

⁴¹ Zob. I. Ołdakowski, *O prawie przyrodzonym i filozofii prawa, o celach, o metodzie i sposobie nauczania tego obojga*, „Pamiętnik Warszawski” 1822, t. 3, s. 262-295, 374-403.

⁴² Zob. *Z notat Ignacego Ołdakowskiego*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112, k. 244 i nast. (zob. zwłaszcza k. 246 i nast., gdzie wyliczono druki i rękopisy oglądane przez Ołdakowskiego w bibliotece poryckiej w 1810 r.).

⁴³ W roku 1825 biblioteka krzemieniecka posiadała 30980 woluminów, a w roku 1834, już po likwidacji Liceum w momencie przewożenia zbiorów do Kijowa aż 24379 dzieł w 34378 tomach. Zob. *Librorum polonicorum et circa res polonorum [...] qui in bibliotheca gymnasii volhyniensis [...] catalogus*, rkps, LMAVB RS, f. 9-108; *Wiadomość o bibliotece Liceum Krzemienieckiego i onej porządku udzielona przez jej bibliotekarza Pawła Jarkowskiego Joachimowi Lelewelowi roku 1825*, wyd. M. Danilewiczowa, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4, s. 77-101; K. Warda, op. cit., s. 42 i nast.; M. Danilewiczowa, *Życie naukowe dawnego liceum krzemienieckiego*, [w:] *Krzemień. Ateny...*, s. 42 i nast. (tekst wydrukowano według osobnej odbitki z „Nauki Polskiej” 1937, nr 23, s. 68-101); J. Chodakowska, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu (1805-1832)*, [w:] *Krzemień. Ateny...*, s. 19 i nast.; M. Krzemińska, *Paweł Jarkowski – bibliotekarz krzemieniecki*, [w:] ibidem, 169-177.

Jak już wspomniano, naprzemienny wykład z prawa rzymskiego i krajowego objął po Ołdakowskim Józef Jaroszewicz⁴⁴. Pierwotnie Jaroszewicz był tylko zastępcą Ołdakowskiego w związku z naukowym wyjazdem tego ostatniego do Niemiec. Wykłady w Krzemieńcu rozpoczął Jaroszewicz 1 września 1817 r.⁴⁵ W liście do Joachima Lelewela z 27 kwietnia (9 maja) 1819 r. donosił swemu dawnemu profesorowi z Uniwersytetu Wileńskiego: „P. Ołdakowski miał w aprylu z Göttingi wyjechać, a ja mój dwuletni nowicjat jako zastępca kończąc w tym roku, nie wiem, co nadal ze mną Uniwersytet postanowi”⁴⁶. Po śmierci Ołdakowskiego Jaroszewicz pozostał na posadzie w Krzemieńcu. Cieszył się tam opinią dobrego, a nawet dość niekonwencjonalnego dydaktyka⁴⁷. Schemat prowadzonego przez Jaroszewicza kursu prawa polsko-litewskiego podał Adam Słowikowski⁴⁸. Warto zwrócić uwagę na zachowany w zbiorach wileńskich *Wstęp do lekcji prawa krajowego w roku szkolnym 1822/3 czytany uczniom w dniu 18 września 1822 r.*, w którym Jaroszewicz zarysował problematykę rozpoczynanego wykładu. Przypomniawszy przede wszystkim swoim słuchaczom, że w poprzednim roku poznawali prawodawstwo rzymskie. W pięknych słowach zwrócił uwagę na walory prawa rzymskiego oraz wskazał na fakt, że stanowi ono w dalszym ciągu „zasadę praw cywilnych”, będąc wzorem dla współczesnych kodeksów („Fryderyka dla Prus” i francuskiego kodeksu cywilnego). Wspomniawszy o dążeniach uczonych polskich i obcych do wyjaśnienia znaczenia prawa rzymskiego w dawnej Polsce, a także o różnicy poglądów między Czackim i Bandtkie w tej materii, która stała się zarzewiem naukowego sporu⁴⁹. Nie rozwijając tej

⁴⁴ *Wstęp do lekcji prawa rzymskiego na rok szkolny 1819/20 w Liceum Wołyńskim, dnia 17 września*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112, k. 12-19.

⁴⁵ L. Janowski, *Spisy imienne...*, k. 1, 36, 37, 40, 41, 43, 67.

⁴⁶ Rkps, LMAVB RS, f. 267-1340, k. 634.

⁴⁷ A. Andrzejowski, *Ramoty starego detiuka o Wołyniu*, t. 4, Wilno 1861, s. 9 i nast. Wizytujący Liceum krzemienieckie w 1819 roku Jan Nepomucen Wyleżyński stwierdził, że Jaroszewicz wykladał „w całej obszerności prawo krajowe (cywilne i kryminalne)” wraz z procesem, a materie te uzupełniał historią prawa krajowego. Wizytator wzmiankował, iż prawa krajowego uczyło się we wspomnianym roku na kursie trzecim 34 uczniów. J. N. Wyleżyński, *Wizyta generalna Liceum Wołyńskiego [...] w roku 1819 odbyta, dnia 6 czerwca rozpoczęta, a dnia 26 lipca ukończona*, rkps, BN, II 7794 (odpis), k. 5, 35.

⁴⁸ A. Słowikowski, *Liceum Wołyńskie. Szkoła...*, k. 132 i nast.

⁴⁹ W. A. Maciejowski, *Historia Iuris Romani*, Warszawa 1825, s. 231 i nast.; I. Daniłowicz, *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie*, „Pamiętnik Naukowy” 1837, t. 1, z. 2, s. 248 i nast.; M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Kraków 1840, s. 312 i nast.; R. Hube, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów słowiańskich*, Warszawa 1868, s. 49 i nast.; A. Kraushar, *Uwagi nad historią prawa*, Warszawa 1868, s. 118 i nast.; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910, s. 26 i nast.; J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski...*, s. 343 i nast.; A. Vetulani, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948, s. 10 i nast.; J. Sondel, *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Warszawa, Kraków 1978, s. 14 i nast.; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce...*, s. 109 i nast.; M. Kuryłowicz, *Polityczne aspekty dyskusji wokół prawa rzymskiego w Polsce w XIX i początkach XX wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, t. 6, sec. K, s. 51 i nast.; S. Godek, *Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2002, t. 54, z. 1, s. 105-141; idem, *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej w świetle aktualnych badań*, ZP 2013, r. 13, z. 3, s. 39, 46.

kwestii i „Nie przychylając się od razu wyłącznie do żadnego zdania” wskazał jednak zaraz, że wyrastające ze zwyczajów polskie prawa pisane „noszą na sobie widoczne różnice od prawa Rzymian”⁵⁰.

Najogólniejsze wyobrażenie o tematyce i podstawach źródłowych wykładu z prawa rzymskiego daje własnoręcznie skreślona przez Jaroszewicza *Wiadomość z prawa cywilnego rzymskiego od dnia 15 września 1817 r. do 1 stycznia 1818, przez niżej podpisanego nauczyciela prawa rzymskiego i krajowego, magistra prawa, podana opatrzona datą 6 grudnia 1817 r.*⁵¹ Jaroszewicz raportował:

Przeznaczony do dawania na teraźniejszy rok szkolny kurs prawa rzymskiego wyklada się w sześciu godzinach na tydzień, od pół do 11 do 12 z rana, w poniedziałki, środy, piątki i soboty. Dzieło Jana Bogumiła Heinekcyusza pod tytułem: *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum* poprawione i wydane przez Fryderyka Hoepfnera służy niżej podpisanemu za przewodnika w dawaniu lekcji wzmiankowanego prawa. Prócz tego starożytności rzymskich i historii prawa rzymskiego napisanych przez tegoż samego Heinekcyusza, a szczególnie Komentarza nad jego *Instytucjami*, ułożonego przez wyżej wspomnianego Hoepfnera, używa jako dzieł pomocniczych w samym wykładzie, nie omieszkując przy tym i skądinąd zasięgać potrzebnych wiadomości, a nawet z samych źródeł praw rzymskich. Takimi opatrzony pomocami na wstępie nauki podał historyczną wiadomość zbiorów praw rzymskich, staraniem Justyniana cesarza ułożonych, po czym dawszy wyobrażenie sprawiedliwości i prawa i wskazawszy różne praw rzymskich gatunki, przystąpił do podziału osób i praw onym służących, nauką zaś o opiekach i kuratelach pierwszą Instytucji zakończył księgę. W księdze drugiej zastanawiał się nad podziałem rzeczy, wskazał różnicę między prawem rzeczowym bezwzględnym, *ius in re*, i względnym, *ius ad rem*, a mówiąc o pierwszym z tych praw i onego źródłach, wyłożył naprzód co jest własność czyli właścicielstwo, *dominium*, jakie są jego gatunki i sposoby nabycia, dalej mówił o służebnościach, na koniec wyłożywszy materię o przedawnieniu i darowiźnie, przystąpił teraz do wykładu nauki o dziedzictwie. Takową wiadomość podpisuję dnia 6 grudnia roku 1817 w Krzemieńcu. Nauczyciel Józef Jaroszewicz.

Z nieco późniejszego okresu pochodzi zachowany w Wilnie *Wstęp do lekcji prawa rzymskiego na rok szkolny 1819/1820 w Liceum Wołyńskim, dnia 17 września*⁵². W świetle tego tekstu widać, że Jaroszewicz przedstawiał swym uczniom Gaiusa, Papiniana, Ulpiana, Paulusa jako najwybitniejszych prawników, którzy przyczynili się najbardziej do rozwoju nauki prawa rzymskiego. Opowiadał, że w szkołach w Rzymie, Bejrucie, Konstantynopolu, Aleksandrii i „po prowincjach” objaśniano pisma tych prawników. Mówił m.in.: „Dowiadujemy się z konstytucji Justyniana *ad antecessores*, że przed jego panowaniem ci publiczni nauczyciele, ucząc prawa rzymskiego, objaśniali rozmaite pisma Caja, a szczególnie jego instytucje, różne kawałki z edyktu wiecznego (*edicti perpetui*) i *responsa* Papiniana, że kurs nauk prawnych kończył się pospolicie na roku piątym”.

⁵⁰ Rkps, LMAVB RS, f. 22-112, k. 68-73.

⁵¹ *Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*. II, rkps, BN, IV 7785 (II), k. 21.

⁵² Rkps, LMAVB RS, f. 22-112, k. 12-19.

Na marginesie warto podnieść, że teksty wykładów poświęcone ściśle prawu krajowemu autorstwa nie tylko Jaroszewicza⁵³, Mickiewicza⁵⁴, ale także i Daniłowicza⁵⁵, który prawa rzymskiego nigdy nie wykładał, zawierają liczne wzmianki odnoszące się do instytucji tego ostatniego prawa. Nawiązania te pełniły różne funkcje. Czasami instytucje rzymskie były pewnym punktem odniesienia albo obiektem porównania. Często ukazywano je jako wzorzec klasycznej konstrukcji i omawiano tym dokładniej, gdy prawo rodzime wykazywało dotkliwą lukę i nie było możliwe wyjaśnienie natury rozpatrywanej instytucji prawnej opartej na rozwiązaniach krajowych. Różnorodne nawiązania, o których tu mowa były na tyle liczne i obszerne, a przy tym pod względem merytorycznym istotne, iż wydaje się, że mogą być wdzięcznym i ciekawym polem badań nad romanistyczną formacją ich autorów, nad zainteresowaniami tych badaczy prawem rzymskim albo też dogodną płaszczyzną dla spostrzeżeń o sposobie wykorzystania prawa rzymskiego w wykładzie prawa polsko-litewskiego.

Część spuścizny rękopiśmiennej po Jaroszewiczu była przechowywana w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Niestety, wiele rękopisów zaginęło już w trakcie I wojny światowej w związku z ewakuacją zbiorów do Rostowa nad Donem. Dalsze straty spowodowała II wojna światowa. Przepadły wtedy liczne rękopisy z tekstami wygłoszonych w Krzemieńcu i Wilnie wykładów, także z prawa rzymskiego (jego historii i literatury, historii źródeł, opracowania dotyczące poszczególnych instytucji prawnych)⁵⁶.

Wróćmy jeszcze do poruszonego przez Jaroszewicza w lekcji wstępnej wątku znaczenia Gaiusa dla rozwoju prawa rzymskiego. Otóż warto wskazać,

⁵³ Zob. J. Jaroszewicz, *Historia prawa krajowego*, rkps, LMAVB RS, f. 9-197. Odniesienia do prawa rzymskiego w treści tego wykładu są nadzwyczaj częste. Zob. też np. J. Jaroszewicz, *O potrzebie znajomości nauki prawa krajowego, jej znaczeniu w Polsce i sposobie onej wykładania. Rzecz miana na wstępnej lekcji w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim dnia 15 stycznia 1827 r.*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112, k. 77. O zachowanych tekstach lekcji Jaroszewicza zob. S. Godek, *III Statut litewski*, s. 154 i nast.; idem, *Józefa Jaroszewicza koncepcja utworzenia wyższej szkoły prawa...*, s. 106.

⁵⁴ M. Mickiewicz, *Kurs prawa cywilnego polskiego i historii tegoż wykładany w Wołyńskim Liceum w Krzemieńcu w roku 1829 przez P. Aleksandra Mickiewicza, nauczyciela prawa krajowego i rzymskiego*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, 00768, k. 5, 6, 7, 8, 45, 48, 51, 52, 53, 56, 94, 95, 124, 136, 138, 228.

⁵⁵ Zob. *Prawo krajowe dawane przez Ignacego Daniłowicza*, rkps, LMAVB RS, f. 9-3149 (kart 212), w którym bardzo dużo nawiązań do prawa rzymskiego. Zob. też znacznie obszerniejszy wykład autorstwa, jak się wydaje, Daniłowicza – *Prawo polsko-litewskie*, rkps, Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy. Oddział rękopisów. Zespół (fond) 5. Rękopisy Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 5355/I, *Prawo polsko-litewskie* (ss. 884). Rękopis dostępny pod adresem: http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL=001087, (20.06.2018). Można w nim znaleźć dziesiątki odniesień do prawa rzymskiego (zob. np. s. 188, 193, 203, 206, 279, 280, 283, 285, 293, 306, 309, 312, 314, 315, 318, 325, 329, 362, 372, 382, 386, 387, 402, 405 i nast., 435, 445, 456, 458, 479, 509, 515 i nast., 518, 523, 526 i nast., 589, 616, 627, 631 i nast., 633 i nast., 637, 683, 714, 734, 745, 754, 830, 832, 847, 850). O zachowanych seksternach Daniłowicza zob. S. Godek, *III Statut litewski...*, s. 142 i nast.

⁵⁶ H. Kozerska, *Straty w Zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960, s. 80 i nast., 116 i nast.

że Jaroszewicz żywo interesował się odkryciem Instytucji tego jurysty. W liście do Lelewela z 8 marca 1825 r. (v. s.) z Krzemieńca⁵⁷ pisał, że w następnym roku będzie wykładał „prawa rzymskiego początku”, że czeka Instytucje Gaja *ex codice rescripto*⁵⁸ oraz że będzie wykładał prawo rzymskie według Mackeldeja⁵⁹, który się do nich ciągle odwołuje. Nadmienmy przy okazji, że w Wilnie pierwszą osobą, która weszła w posiadanie Instytucji Gaiusa berlińskiej edycji był Joachim Lelewel, który otrzymał nieco uszkodzony egzemplarz od Jana Wincentego Bandtkie, a drugą Ignacy Daniłowicz. Pisał o tym Lelewel z satysfakcją do Wacława Aleksandra Maciejowskiego 5 marca 1823 roku: „Mam tedy Gaiusa i najpierwszy w Wilnie miałem. Wnet dostał piękniejszy egzemplarz Daniłowicz, a trzeciego egzemplarza oczekujemy lada dzień z Berlina, który do biblioteki oddamy”⁶⁰.

W nawiązaniu do wspomnianych zainteresowań Jaroszewicza Instytucjami Gaiusa wypada zwrócić uwagę na zachowany w zbiorach wileńskich rękopis opatrzony tytułem *Zbiór rozmaitych wyimków. 1819 Krzemieniec*⁶¹. Nieznany autor utrwalonych w nim zapisków, wśród których są wypisy z czytanych lektur, notatki, wiersze, paremie zanotował:

W 1815 roku⁶² w Weronie wynaleziono Codex Gaja – Niebuhr przejeżdżając do Rzymu pierwszy spostrzegł w klasztorze, napisał do Akademii Berlińskiej, aby się zajęła dokładnym wydecyfrowaniem onego. Wysłano Beffera⁶³ i Göschena⁶⁴, ale cała robota spadła na Göschena, później Biener⁶⁵ pojechał mu dopomagać. Praca, którą podjął Göschena jest nader wielkiej wagi – wykonał ją z największą dokładnością – miejsca w kodeksie, których wyczytać nie mógł tak wylitografował, jak się w kodeksie znajdują – odległość, kropki, słowem najmniejsze znaki wydrukowano. To więc samo ogranicza już dowolność w robieniu domysłów, a jest razem najlepszą wskazówką w ich wynalezieniu

⁵⁷ Rkps, LMAVB RS, f. 267-1340, k. 474 i nast. (odpis).

⁵⁸ Zob. *Gaii Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis auspiciis Regiae Scientiarum Academiae Borussicae nunc primum editi*, Berolinum 1820; *Gaii Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis a Fid. Bluhmio iterum collato secundum edidit Io. Fid. Lud. Goeschen. Accedit fragmentum veteris iurisconsulti de iure fisci ex aliis eiusdem bibliothecae membranarum transcriptum*, Berolinum 1824. Zob. wydanie warszawskie *Gaii Institutionum commentarii IV. Ad fidem secundae editionis berolinensis editi. Praemissa est commentatio de vita et scriptis Gaii*, Varsoviae 1827.

⁵⁹ Na liście strat spowodowanych przez ostatnią wojnę widnieje rękopis Jaroszewicza – *Instytucje rzymskiego prawa podług układu Ferdynanda Mackeldeya*. H. Kozerska, op. cit., s. 82.

⁶⁰ Z. Kolankowski, *Nieznana polemika Joachima Lelewela z Wacławem Aleksandrem Maciejowskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1956, r. 1, nr 4, s. 780 i nast.; J. Bardach, *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971, s. 76 i nast.; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce...*, s. 154.

⁶¹ Rkps, LMAVB RS, f. 17-222.

⁶² W istocie w 1816, a nie w 1815 roku.

⁶³ Immanuel Beffer (1785–1871). ADB, t. 2, Leipzig 1875, s. 300-303.

⁶⁴ Johann Friedrich Göschena (1778–1837). ADB, t. 9, Leipzig 1878, s. 403.

⁶⁵ Friedrich August Biener (1787–1861). ADB, t. 2, Leipzig 1875, s. 626-627.

i dopełnieniu niedostatków. Unterholzner⁶⁶ w 1823 wydał swoje domniemania służące do uzupełnienia niedostatków wspomnianych. May⁶⁷ bibliotekarz watykański podobnego rodzaju pracę wykonał, chociaż z mniejszą dokładnością – wydał dzieła Cyncerona de republica. Przerzucając kodeksa ojców SS. znalazł na pergaminie pozacierane litery, stąd wniósł, że na tym pergaminie wprzód był jakiś manuskrypt, którego wyskrobano dla napisania dzieł wspomnianych – przez chemiczny proces wydobyto litery i May wydecydował całe to dzieło, które zaginęło było zupełnie. Zwitki znalezione w Herkulanum i Pompei są to szczątki popalone przez lawę, które starają się jeszcze, ile można, rozwinąć i przez chemiczne preparaty zrobić czytelnymi. Davy⁶⁸ jeździł dla podania sposobów, dotąd nie wiadomo co zrobiono w tej pracy⁶⁹.

Przytoczona notatka świadczy o żywym zainteresowaniu najnowszymi odkryciami nieznanymi wcześniej źródeł, które dały nowy impuls badaniom nad prawem rzymskim.

Bibliografia

Rękopisy

- Antoszewski K., *Notatki z wykładów na Wydziale Nauk Moralno-Politycznych Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1, rkps, BN, II 9540 (I-II).
- Buckiewicz A., *O byłych wyższych zakładach naukowych w Wilnie i Krzemieńcu*, cz. 3, *Uniwersytet Wileński*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, 1602 (z. 3).
- [Daniłowicz I.], *Prawo polsko-litewskie*, rkps, Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefańska NAN Ukrainy. Oddział rękopisów. Zespół (fond) 5. Rękopisy Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 5355/I, *Prawo polsko-litewskie*. [Rękopis dostępny pod adresem: http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-001087].
- Do Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu od delegowanych do przejrzania planu nauk w Gimnazjum Wołyńskim*, rkps, BN, IV 7785 (II).
- Dokumenty Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*. I-II, rkps, BN, IV 7785 (I-II).
- Fundusze, pomoce, administracja Liceum Wołyńskiego*, rkps, BN, II 7790.
- Janowski L., *Notatki bio-bibliograficzne dotyczące osób z kresów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7, N-O, rkps, BN, II 7861 (VII).
- Janowski L., *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 2, *Bibliografia*, luźne notatki, rkps, BN, 7803 (II).

⁶⁶ Karl August Unterholzner (1787–1838). ADB, t. 39, Leipzig 1895, s. 319–321.

⁶⁷ Angelo Mai (1782–1854), kustosz i bibliotekarz watykański, kardynał. Odnalazł i ogłosił zaginione pisma starożytne, które odczytał dzięki zastosowaniu środków chemicznych.

⁶⁸ Humphry Davy (1778–1829). Wybitny angielski chemik.

⁶⁹ Rkps, LMAVB RS, f. 17–222, k. 35.

- Janowski L., *Plan monografii Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, t. 1, *Rozkład zajęć, podręczniki, profesorowie, uczniowie*, rkps, BN, 7803 (I).
- Janowski L., *Prace nad rękopisem Adama Słowikowskiego*, rkps, BN, II 7800.
- Janowski L., *Spisy imienne nauczycieli i uczniów Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu*, rkps, BN, II 7796.
- Janowski L., *Wypisy ze wspomnień różnych autorów dotyczące Krzemieńca*, rkps, BN, II 7802.
- Jarkowski A., *Ogólna wiadomość o liczbie uczniów Gimnazjum Wołyńskiego z drugiego półrocza 1814 roku do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego przesłana*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Jaroszewicz J., *Historia prawa krajowego*, rkps, LMAVB RS, f. 9-197.
- Jaroszewicz J., *O potrzebie znajomości nauki prawa krajowego, jej znaczeniu w Polsce i sposobie onej wykładania. Rzecz miana na wstępnej lekcji w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim dnia 15 stycznia 1827 r.*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112.
- Jaroszewicz J., *Wiadomość z prawa cywilnego rzymskiego od dn. 15 września 1817 r. do 1 stycznia 1818, przez niżej podpisanego nauczyciela prawa rzymskiego i krajowego, magistra prawa, podana*, rkps, BN, IV 7785 (II).
- Jaroszewicz J., *Wstęp do lekcji prawa rzymskiego na rok szkolny 1819/20 w Liceum Wołyńskim, dnia 17 września*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112.
- Janulaitis A., [Dokumenty], rkps, LMAVB RS, f. 267-1340.
- Kościółkowski S., *Historycy działający w Wilnie lub z Wilnem związani (tzw. szkoła historyczna wileńska)*, rkps, BN, II 7644.
- Librorum polonicorum et circa res polonorum [...] qui in bibliotheca gymnasii volhyniensis [...] catalogus*, rkps, LMAVB RS, f. 9-108.
- Mickiewicz A., *Kurs prawa cywilnego polskiego i historii tegoż wykładany w Wołyńskim Liceum w Krzemieńcu w roku 1829 przez P. Aleksandra Mickiewicza, nauczyciela prawa krajowego i rzymskiego*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, 00768.
- Odpisy dokumentów w sprawie organizacji Liceum Wołyńskiego w 1817 r.*, rkps, BN, II 7788.
- Odpisy i rejestry dokumentów z archiwum Liceum Wołyńskiego*, rkps, BN, II 7787 (I).
- Ołdakowski I.A., *Historia prawa rzymskiego*, rkps, BJ, 8200 IV.
- Ołdakowski I., *De legislatione*, rkps, LMAVB RS, f. 9-760.
- Ołdakowski I., *Plan do rozprawy czemu i dla jakich głównych przyczyn prawo rzymskie zatrzymuje dotąd w niektórych europejskich krajach [w oryginale – „kraju”] w sądach i u prawników swoją dawną powagę, czemu powszechnie jest nauczane po wszystkich uniwersytetach*, rkps, LMAVB RS, f. 9-761.
- Prawo krajowe dawane przez Ignacego Daniłowicza*, rkps, LMAVB RS, f. 9-3149.
- Projekt do zaprowadzenia odmian co do porządku i wykładania nauk w Gimnazjum Wołyńskim ułożony przez dyrektora tegoż Gimnazjum po rozwadze projektu podanego w Wilnie JOXiążęciu kuratorowi od P. Rudzkiego, pisarza Komisji Sądowej Edukacyjnej guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej*, rkps, BN, II 7789, (odpis).

- Projekty wykładania nauk w Liceum Wołyńskim*, rkps, BN, II 7789.
- Przepisy postępowania, sądy, raporty o uczniach w Liceum Wołyńskim*, rkps, BN, II 7791.
- Raport o Gimnazjum Wołyńskim i szkołach powiatowych do Wydziału Wołyńskiego należących*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Raport od nauczyciela prawa rzymskiego i krajowego w Gimnazjum Wołyńskim Ignacego Ołdakowskiego*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Rejestr książek używanych do edukacji młodzieży w szkołach publicznych guberni wołyńskiej*, rkps, BN, IV 7785 (II).
- Śłowikowski A., *Liceum Wołyńskie. Szkoła Krzemieniecka. Nauki dawane i wykład ich*, rkps, BN, IV 7799 (odpis).
- Ściborski M., *Ogólna wiadomość o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza 1814 roku dawana do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Ściborski M., *Ogólna wiadomość o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza 1815 r. podana do Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Ściborski M., *Wiadomość szczególna o Gimnazjum Wołyńskim z drugiego półrocza*, rkps, BN, IV 7785 (I).
- Uwagi i dodatki do projektowanych w Imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim zasad nastąpić mających, niektórych odmian w Gimnazjum Wołyńskim*, rkps, BN, II 7788 (odpis).
- Wiadomość o nauce prawa przyrodzonego – od dnia 1 września 1817 roku do 1 stycznia 1818 od nauczyciela w Gimnazjum Wołyńskim prawa przyrodzonego, politycznego, narodów i ekonomii politycznej, filozofii i nauk wyzwolonych, doktora Michała Chońskiego podana*, rkps, BN, IV 7785 (II).
- Wyleżyński J. N., *Wizyta generalna Liceum Wołyńskiego [...] w roku 1819 odbyta, dnia 6 czerwca rozpoczęta, a dnia 26 lipca ukończona*, rkps, BN, II 7794 (odpis).
- Z notat Ignacego Ołdakowskiego*, rkps, LMAVB RS, f. 22-112.

Źródła drukowane

- Aleksander Mickiewicz. *Ostatni profesor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim*. (Sylwetka skreślona przez jego ucznia), wyd. A. Wrzosek, „Minerwa Polska” 1927, r. 1.
- Andrzejowski A., *Ramoty starego detiuka o Wołyniu*, t. 4, Wilno 1861.
- Budzyński M., *Wspomnienia z mojego życia*, t. 1, Poznań 1880.
- Dobszewicz T., *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków 1883.
- Gaii *Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis auspiciis Regiae Scientiarum Academiae Borussicae nunc primum editi*, Berolinum 1820.
- Gaii *Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis a Fid. Bluhmio iterum collato secundum edidit Io. Fid. Lud. Goeschen. Accedit fragmentum veteris iurisconsulti de iure fisci ex aliis eiusdem bibliothecae membranis transcriptum*, Berolinum 1824.

- Gaii Institutionum commentarii IV. Ad fidem secundae editionis berolinensis editi. Praemissa est commentatio de vita et scriptis Gaii*, Varsoviae 1827.
- [J. Giżycki], *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905.
- Heleniusz E. [E. Iwanowski], *Wspomnienia lat minionych*, t. 1, Kraków 1876.
- Kalembkowie U. S., *Memoriał z początku XIX wieku o zadaniach kształcących Akademii i studiach prawniczych (wyciąg ze zbioru rękopisów Uniwersytetu Wileńskiego)*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda i A. Sokala, Toruń 2001.
- Massalski E. T., *Z pamiętników (1799–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816–1824*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1924.
- Materie z nauk w Gimnazjum wołyńskim w przeciągu roku szkolnego wyłożonych na popisy publiczne uczniów tegoż Gimnazjum w miesiącu czerwcu 1815*, AGAD, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej (z lat 1521–1935). Druki, 39.
- Materie z nauk w Gimnazjum wołyńskim w przeciągu roku szkolnego wyłożonych na popisy publiczne uczniów tegoż Gimnazjum w miesiącu czerwcu 1818*, Krzemieniec, AGAD, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej (z lat 1521–1935). Druki, 39.
- Mościcki H., *Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach*, t. 1: *Od rozbiorów do Księstwa Warszawskiego 1772–1807*, Warszawa, b.d. [1923].
- Ustaw ili obszczija postanowlienija Imperatorskago Wilenskago Uniwersiteta i ucziliszcz jego okruga, Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii*, Peterburg 1830, t. 27, nr 20765.
- Wiadomość o bibliotece Liceum Krzemienieckiego i onej porządku udzielona przez jej bibliotekarza Pawła Jarkowskiego Joachimowi Lelewelowi roku 1825*, wyd. M. Danilewiczowa, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4.

Opracowania

- Allgemeine Deutche Biographie*, t. 1, 2, 9, 11, 13, 39, Leipzig 1875, 1880, 1881, 1879, 1895.
- Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, red. A. Bumblauskas, Vilnius 2009.
- Ateny Wołyńskie 1805–1833*, red. S. Makowski, W. Sobczuk, Tarnopol 2006.
- Bach J. A., *Historia iurisprudentiae Romanae quatuor libris comprehensa*, Lipsiae 1754.
- Bach J. A., *Historia iuris Romani*, Lipsiae 1755.
- Bardach J., *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971.
- Baumfeld A., *Liceum Krzemienieckie. (W setną rocznicę zgonu Tadeusza Czackiego)*, „Nowe Tory” 1913, R. 8, z. 1-2.
- Beauvois D., *Powstanie listopadowe a szkolnictwo na ziemiach litewsko-ruskich*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Geneza – uwarunkowania – bilans – porównania*, red. J. Skowronek, M. Żmigrodzka, Wrocław 1983.
- Beauvois D., *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*, Lublin 1991.

- Beauvois D., *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010.
- Bielawski P., *Józef Jaroszewicz – historyk Podlasia*, „Białostoczczyzna” 2001, nr 3-4.
- Bieliński J., *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 2, Warszawa 1911.
- Bieliński J., *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, Kraków 1899–1900, t. 1-2.
- Blinowa T.B., *Jezuity w Białarusi. Rola jezuitów w organizacji oświaty i oświecenia*, Grodno 2002.
- Chodakowska J., *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu (1805–1832)*, [w:] *Krzemieniec. Ateń Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004.
- Danilewiczowa M., *Życie naukowe dawnego liceum krzemienieckiego*, [w:] *Krzemieniec. Ateń...*, s. 28-53 (tekst wydrukowano według osobnej odbitki z „Nauki Polskiej” 1937, t. 23).
- Daniłowicz I., *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie*, „Pamiętnik Naukowy” 1837, t. 1, z. 2.
- Daniłowicz I., *Wiadomość o życiu i pracach uczonych ś. p. Ignacego Ołdakowskiego*, „Dziennik Wileński” 1822, t. 1.
- Danowska E., *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910.
- Dernałowicz M., *Aleksander Mickiewicz – świadek końca Liceum Wołyńskiego*, [w:] *Krzemieniec. Ateń Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004.
- Dianni J., Jarkowski Wojciech, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962–1964.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996.
- Godek S., *III Statut litewski w dobie porządkowej*, Warszawa 2012.
- Godek S., *Józefa Jaroszewicza koncepcja utworzenia wyższej szkoły prawa i administracji w Wilnie z 1832 roku*, „Zeszyty Prawnicze” 2017 [wyd. 2018], R. 17, z. 4.
- Godek S., *O roli prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej w świetle „Kursu prawa cywilnego polskiego” Aleksandra Mickiewicza z 1829 roku*, „Zeszyty Prawnicze” 2015, R. 15, z. 2.
- Godek S., *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej w świetle aktualnych badań*, „Zeszyty Prawnicze” 2013 [wyd. 2014], R. 13, z. 3.
- Godek S., *Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2002, t. 54, z. 1.
- Gravina I. V., *Originum iuris civilis*, Lipsiae 1717.
- Heineccius J.G., *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum*, ed. tertium D. Lud. Iulius Frider. Hoepfer, Göttingen 1787 [wzmiankowano także o wydaniu: Göttingen 1806].
- Heineccius J. G., *Elementa iuris civilis secundum ordinem Pandectarum*, Lipsiae 1797.
- Heineccius J.G., *Historia iuris civilis Romani et Germanici*, b.m.w., b.d.w.
- Hofacker K.Ch., *Elementa iuris civilis Romanorum*, Göttingae 1785.
- Hofacker K.Ch., *Principia iuris civilis romano-germanici*, Tubingae 1800.
- Hoffman Ch.G., *Historia iuris romano-justinianeae*, Lipsiae 1734.

- Hube R., *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów słowiańskich*, Warszawa 1868.
- Janowski J., *Uniwersytet w Połocku*, „Kurier Litewski” nr 74 z 27 listopada (10 grudnia) 1905.
- Janowski L., *Ateny litewskie*, Kraków 1912.
- Janowski L., *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, wyd. pod kierunkiem R. Mienickiego, Wilno 1939.
- Janowski L., *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923.
- Janowski L., *Wszechnica Wileńska 1578-1842*, Wilno 1921.
- Janulaitis A., *Ignas Danilavičius, Lietuvos ir jos teisės istorikas*, d. 1, *Gyvenimas ir darbai*, Kaunas 1932.
- Jarmolik W., *Podlascy koledzy Lelewela*, „Gryfita. Białostocki Magazyn Historyczny” 1995, nr 8.
- Kadulska I., *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004.
- Kallenbach J., *Kuratoria wileńska (1803–1823)*, „Biblioteka Warszawska” 1904, t. 3.
- Kijas A., *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny*, Poznań 2000.
- Kodrębski J., *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990.
- Kolankowski Z., *Nieznana polemika Joachima Lelewela z Wacławem Aleksandrem Maciejowskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1956, r. 1, nr 4.
- Kozerska H., *Straty w Zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960.
- Kozieradzki A., *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*, wstęp, komentarz S. Kawyn, Wrocław 1962.
- Kozłowska-Studnicka J., *Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej*, Wilno 1929 (osobna odbitka z *Księgi Pamiątkowej ku uczczeniu 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Wileńskiego*).
- Kraczkowski J. F., *Istoriczeskij obzor dziejatel'nosti Wilenskago uczebnago okruga za pierwyj period jego suszczestwowanija 1803 g. – 1832 g.*, cz. 1: 1803 g. – 1824 g., Wilna 1903.
- Kraushar A., *Uwagi nad historią prawa*, Warszawa 1868.
- Krzemieniec. Ateny Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004.
- Krzemińska M., *Paweł Jarkowski – bibliotekarz krzemieniecki*, [w:] *Krzemieniec. Ateny Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004.
- Kukulski Z., *Działalność pedagogiczna Tadeusza Czackiego (W setną rocznicę zgonu)*, Warszawa 1914, („Wychowanie w Domu i Szkole” 1913, osobna odbitka).
- Kuryłowicz M., *Polityczne aspekty dyskusji wokół prawa rzymskiego w Polsce w XIX i początkach XX wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, t. 6, sec. K.
- Lichocka H., *„Miesięcznik Połocki” (1818–1820). Kontekst historyczny i bibliografia zawartości*, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. naukowa I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków 2004.

- Maciejowski F., *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucji justyniańskich*, Warszawa 1861.
- Maciejowski W.A., *Historia Iuris Romani*, Warszawa 1825.
- Makowiecka Z., *Mickiewicz Julian Aleksander*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, Wrocław 197.
- Mickiewicz Aleksandr Nikołajewicz, [w:] *Biograficzeskij słowar professorow i prepodawatielej Imperatorskago Uniwersiteta Sw. Władimira (1834–1884)*, sostawlien i izdan pod redakcej ordin. prof. W. S. Ikonnikowa, Kijew 1884.
- Mościcki H., *Zniesienie Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] idem, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*, Warszawa 1923.
- Ołdakowski I., *O prawie przyrodzonym i filozofii prawa, o celach, o metodzie i sposobie nauczania tego obojga*, „Pamiętnik Warszawski” 1822, t. 3.
- Ołdakowski I., *O przyczynach upowszechnienia i trwałej powagi prawodawstwa Justyniana po szkołach i sądownictwach*, Krzemieniec 1814.
- Piotrowski W., *Słownik krzemieńczan 1805–1832*, Piotrków Trybunalski 2005.
- Piotrowski W., *Życie umysłowe Krzemieńca w latach 1805–1832*, Piotrków Trybunalski 2005.
- Plezia M., *Dzieje szkoły krzemienieckiej w rękopisie 5912 Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1962 [wyd. 1963], R. 14, nr 1.
- Przybylski R., *Krzemieniec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych*, Warszawa 2003.
- Rolle M., *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*, Lwów 1923.
- Rolle M., *Tadeusz Czacki i Krzemieniec. W setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa*, Lwów 1913.
- Serejski M., *Jaroszewicz Józef*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław 1964–1965.
- Skowronek J., *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994.
- Słowikowski A., *Wspomnienia szkoły krzemienieckiej*, [w:] *Krzemieniec. Ateny Juliusza Słowackiego*, red. S. Makowski, Warszawa 2004, s. 471–483 (pierwotnie w „Bibliotece Warszawskiej” 1863, t. 2).
- Sobieszczański F. M., *Mickiewicz Aleksander*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, (Orgelbranda), t. 18, Warszawa 1864.
- Sobociński W., *Ołdakowski Ignacy Abdon Onufry*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979.
- Sondel J., *Aleksander Mickiewicz i jego poglądy na tle sporu z początków XIX wieku na temat roli prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, [w:] „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, red. W. Uruszcak i D. Malec, Kraków 2004.
- Sondel J., *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Warszawa, Kraków 1978.
- Stemler J., *Liceum Krzemienieckie. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Warszawa 1927.
- Stolzman M., *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn 1987.

- Studnicki W., *Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego. Studium polityczno-historyczne*, Kraków 1906.
- Szmyt A., *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn 2009.
- Terrazon A., *Histoire de la jurisprudence romaine*, Paris 1750.
- Truchim S., *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960.
- Tur L. [Janowski L.], *Uniwersytet Wileński i jego znaczenie*, Lwów 1903.
- Vetulani A., *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948.
- Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940*, red. V. Merkys i in., Vilnius 1977.
- Warda K., *Szkice z dziejów szkół krzemienieckich. Biblioteki liceum, ich zasoby i losy*, Kielce 2000.
- Wiszniewski M., *Historia literatury polskiej*, t. 2, Kraków 1840.
- Wykład nauk i sposobu tychże dawania w Gimnazjum podolskim przez nauczycieli w tymże Gimnazjum ułożony*, Berdyczów 1816.
- Zaleski J., *Rozprawę o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla praworadców, czytaną na posiedzeniu akademicznym 1818, dnia 16 września od X. I. Z.*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 3, nr 10.

STRESZCZENIE

Wśród przedmiotów wykładanych w słynnym z wysokiego poziomu nauczania Gimnazjum w Krzemieńcu było prawo rzymskie. Uczyli tego przedmiotu wychowankowie Uniwersytetu Wileńskiego – najpierw Ignacy Ołdakowski, potem Józef Jaroszewicz, a następnie Aleksander Mickiewicz. Wszyscy trzej w swych wykładach nawiązywali do współczesnych trendów badawczych czy ważniejszych wydarzeń naukowych, takich jak: dyskusja na temat wpływu prawa rzymskiego na dawne prawo polskie, odkrycie nowych źródeł rzymskich (Instytucje Gaiusa), poglądy niemieckich romanistów. Elementy prawa rzymskiego były wykorzystywane w wykładzie prawa krajowego.

SUMMARY

Some remarks upon Roman law in Krzemieniec Middle and High School

Among a few legal subjects in Krzemieniec High School, famous for its high educational standards, was Roman law. It was lectured successively by such respected scholars as Ignacy Ołdakowski, Józef Jaroszewicz or Aleksander Mickiewicz, all of whom were Vilnius University graduates. In their lectures they alluded to the

current scientific issues such as a dispute concerning the influence of Roman law on Old-Polish law, the discoveries of previously unknown Roman sources (the Institutes of Gaius) or the views of German romanists. Elements of Roman law were used in Polish-Lithuanian law lectures.

Among a few legal subjects in Krzemieniec High School, famous for its high educational standards, was Roman law. It was lectured successively by such respected scholars as Ignacy Ołdakowski, Józef Jaroszewicz or Aleksander Mickiewicz, all of whom were Vilnius University graduates. In their lectures they alluded to the current scientific issues such as a dispute concerning the influence of Roman law on Old-Polish law, the discoveries of previously unknown Roman sources (the Institutes of Gaius) or the views of German romanists. Elements of Roman law were used in Polish-Lithuanian law lectures.